

**Țările Europei Centrale și de Est
în contextul redefinirii relațiilor Est-Vest**

www.editurauniversitara.ro

MARIUS FLORESCU-CIOBOTARU

**Țările Europei Centrale și de Est
în contextul redefinirii relațiilor Est-Vest**

www.editurauniversitara.ro

EDITURA UNIVERSITARĂ
București

Coperta: Angelica Badea

Copyright © 2009
Editura Universitară
Director: Vasile Muscalu
Bd. Nicolae Bălcescu nr. 27-33,
sect.1, București.
Tel./Fax. (021) 315.32.47 / 319.67.27
www.editurauniversitara.ro.
e-mail: redactia@editurauniversitara.ro.

EDITURĂ RECUNOSCUTĂ DE CONSILIUL NAȚIONAL AL CERCETĂRII
ȘTIINȚIFICE DIN ÎNVĂȚĂMÂNTUL SUPERIOR (C.N.C.S.I.S.)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
FLORESCU-CIOBOTARU, MARIUS
Țările Europei Centrale și de Est în contextul
redefinirii relațiilor est-vest / Marius Florescu-Ciobotaru. -
București : Editura Universitară, 2009
Bibliogr.
ISBN 978-973-749-683-6

327(4-11+4-191.2)

© Toate drepturile asupra acestei lucrări sunt rezervate Editurii Universitare

Distribuție: tel/fax: (021) 315.32.47
(021) 319.67.27
comenzi@editurauniversitara.ro

ISBN 978-973-749-683-6

CUPRINS

INTRODUCERE	9
CAPITOLUL I. STRATEGII, ELITE, INSTITUȚII ÎN PROCESUL DE TRANZIȚIE ÎN ȚĂRILE EUROPEI CENTRALE ȘI DE EST	16
Introducere	16
I.1. Strategiile procesului de tranziție în țările Europei Centrale și de Est	18
I.1.1. Cauze și caracteristici ale procesului tranziției	18
I.1.2. Strategii privind tranziția	20
I.1.3. Elemente comune în situația țărilor ECE la începutul tranziției	25
I.1.4. Elemente specifice în situația țărilor ECE la începutul tranziției	29
I.2. Capitalismul, elitele și instituțiile postcomuniste în țările Europei Centrale și de Est	33
I.2.1. Considerații teoretice privind capitalismul postcomunist din țările Europei Centrale și de Est	33
I.2.2. Elitele postcomuniste ale țărilor Europei Centrale și de Est	36
I.2.3. Instituțiile în țările Europei Centrale și de Est	43
Concluzii	47
CAPITOLUL II. REFORMELE STRUCTURALE ȘI POLITICILE DE STABILIZARE MACROECONOMICĂ ÎN ȚĂRILE EUROPEI CENTRALE ȘI DE EST	50
Introducere	50
II.1. Reformele structurale în economiile țărilor Europei Centrale și de Est	51
II.1.1. Reforma proprietății	51
II.1.2. Reforma sectorului bancar	67
II.1.3. Liberalizarea comerțului exterior	71
II.1.4. Liberalizarea investițiilor străine de capital	73
II.1.5. Reforma instituțională	74
II.2. Politicile de stabilizare macroeconomică în țările Europei Centrale și de Est	76

II.2.1. Considerații privind cauzele inflației în țările ECE	76
II.2.2. Experiența țărilor ECE privind stabilizarea macroeconomică	78
Concluzii	86

CAPITOLUL III. COMERȚUL EXTERIOR AL ȚĂRILOR EUROPEI CENTRALE ȘI DE EST CU UNIUNEA EUROPEANĂ

Introducere	90
III.1. Aspecte cantitative ale comerțului exterior al țărilor ECE	93
III.1.1. Volumul și dinamica comerțului exterior cu mărfuri al țărilor ECE	93
III.1.2. Ponderea țărilor ECE în comerțul mondial cu mărfuri	95
III.1.3. Soldul balanței comerciale în comerțul exterior cu mărfuri al țărilor ECE...	96
III.1.4. Ponderea comerțului exterior cu mărfuri în PIB-ul țărilor ECE	98
III.1.5. Exporturile și importurile țărilor ECE după destinația geografică	99
III.1.6. Indicele de concentrare a exporturilor și importurilor țărilor ECE	102
III.1.7. Indicele de diversificare a exporturilor și importurilor țărilor ECE	103
III.2. Aspecte calitative ale comerțului exterior al țărilor ECE cu UE – 15	104
III.2.1. Similaritatea structurii comerțului țărilor ECE și UE	105
III.2.2. Exportul țărilor ECE în funcție de conținutul produselor	109
III.2.3. Avantajul comparativ al țărilor ECE	113
III.2.4. Comerțul intra-industrial al țărilor ECE	119
III.2.5. Comerțul țărilor ECE și segmentarea internațională a procesului de producție...	129
Concluzii	138

CAPITOLUL IV. COMERȚUL EXTERIOR AL ȚĂRILOR EUROPEI CENTRALE ȘI DE EST CU ȚĂRILE COMUNITĂȚII STATELOR INDEPENDENTE

Introducere	142
IV.1. Relațiile economice între țările Europei Centrale și de Est și Uniunea Sovietică în perioada 1945–1990	143
IV.1.1. Coordonatele ale activității CAER	143
IV.1.2. Schimburile comerciale în cadrul CAER	145
IV.2. Schimburile comerciale între țările Europei Centrale și de Est și țările Comunității Statelor Independente: aspecte cantitative	147
IV.2.1. Volumul schimburilor comerciale între țările ECE și țările CSI	147
IV.2.2. Ponderea blocului CSI în comerțul țărilor ECE	150
IV.2.3. Ponderea țărilor CSI în comerțul țărilor ECE	152

IV.2.4. Principalele categorii de produse comercializate între țările ECE și țările CSI ...	154
IV.3. Schimburile comerciale între țările Europei Centrale și de Est și țările Comunității Statelor Independente: aspecte calitative.....	158
IV.3.1. Modificări în structura exportului țărilor ECE către țările CSI.....	158
IV.3.2. Evoluția specializării țărilor ECE în comerțul cu blocul CSI	161
IV.4. Perspectivele comerțului țărilor Europei Centrale și de Est cu țările Comunității Statelor Independente	164
IV.4.1. Potențialul relațiilor comerciale între țările ECE și țările CSI.....	165
IV.4.2. Indicele de compatibilitate cerere - ofertă	166
Concluzii.....	168
CAPITOLUL V. INVESTIȚIILE STRĂINE DIRECTE ÎN ȚĂRILE EUROPEI CENTRALE ȘI DE EST	172
Introducere	172
V.1. Considerații teoretice	173
V.1.1. Efecte ale investițiilor străine directe asupra țării gazdă.....	174
V.1.2. Factori determinanți ai investițiilor străine directe.....	176
V.2. Aspecte cantitative ale investițiilor străine directe în țările Europei Centrale și de Est	178
V.2.1. Volumul investițiilor străine directe în țările ECE	179
V.2.2. Stocul de investiții străine directe în țările ECE	181
V.2.3. Distribuția pe sectoare a investițiilor străine directe în țările ECE	184
V.2.4. Proveniența geografică a investițiilor străine directe în țările ECE	186
V.3. Aspecte calitative ale investițiilor străine directe în țările Europei Centrale și de Est	188
V.3.1. Performanța țărilor ECE în atragerea de investiții străine	188
V.3.2. Potențialul țărilor ECE în atragerea de investiții străine	189
V.3.3. Influența investițiilor străine directe asupra economiilor țărilor ECE.....	191
V.4. Investițiile străine directe și comerțul exterior al țărilor ECE.....	197
V.4.1. Considerații generale	197
V.4.2. Influența investițiilor străine directe asupra comerțului exterior al țărilor Europei Centrale și de Est	199
V.5. Perspectivele investițiilor străine în țările Europei Centrale și de Est	202
V.5.1. Piețele locale	202
V.5.2. Productivitatea forței de muncă.....	202
V.5.3. Costul forței de muncă.....	203

V.5.4. Distribuirea veniturilor din activitatea economică	204
Concluzii	205
CONCLUZII GENERALE	207
BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ	213
ENGLISH SUMMARY	225
CONTENTS	239

www.editurauniversitara.ro

Introducere

Acum aproape două decenii, 27 de țări au intrat pe un drum necunoscut și plin de provocări pentru evoluția lor, denumit de literatura de specialitate tranziție la democrație și economia de piață. Transformarea cuprinzătoare, care a afectat viața a peste 1,5 miliarde persoane, poate fi considerată unul dintre cele mai importante evenimente ale secolului XX, alături de tranziția de la capitalism la socialism și Marea Depresie¹.

Un grup numeros de economiști a început să studieze procesul de trecere de la socialism la capitalism, inițial pentru a oferi recomandări de politică economică guvernelor țărilor în tranziție, ulterior în câmpul cercetării academice, atât teoretice, cât și empirice².

Răspândite geografic pe două continente, Europa și Asia, țările în tranziție au format un grup eterogen încă de la începutul procesului de transformare. Prin urmare, studii comparative aprofundate au putut fi realizate numai prin limitarea numărului de țări după criterii obiective. Un criteriu larg aplicat a fost cel geografic, avându-se în vedere că țările în tranziție au căutat imediat să intre pe o traiectorie în jurul unui centru economic regional. Pentru țările central și est-europene acesta era Uniunea Europeană, pentru țările foste sovietice, cu excepția țărilor baltice, era Rusia, iar pentru țările asiatice, Japonia. Există în grup și țări cu potențial mare precum Rusia și China care pot deveni ele însele modele și centre de gravitație economică.

Din diverse considerente, cercetarea academică pe subiecte de îngustă specializare s-a concentrat o lungă perioadă de timp numai pe țările mai avansate în procesul tranziției - Cehia, Polonia și Ungaria, celelalte fiind omise. Prezentul studiu selectează din grupul țărilor central și est-europene șase state³, Bulgaria, Cehia, Polonia, România, Slovacia și Ungaria, care prezintă anumite caracteristici comune: poziționare

¹ Roland, Gerard, *Transition and Economics: Politics, Markets and Firms*, Cambridge, London, The MIT Press, 2000.

² Printre institutele de cercetare a economiei tranziției se numără: William Davidson Institute la University of Michigan, Stockholm Institute for Transition Economies (SITE) la Stockholm School of Economics, LICOS la Katholieke Universiteit Leuven, Center for Economic Research and Transition (CERT) la Heriot-Watt University din Edinburgh, Center for Economic Research and Graduate Education – Economics Institute (CERGE-EI) la Praga, Russian-European Center for Economic Policy (RECEP) și The New Economic School în Moscova și altele. Center for Economic Policy Research (CEPR) a înființat un program de cercetare în economia tranziției.

³ În textul lucrării sintagma „țări central și est-europene” va fi folosită doar pentru desemnarea celor șase state nominalizate.

geografică pe continentul european, dimensiune economică, mărimea populației, orientare geopolitică etc. Țările baltice au constituit încă de la început un grup aparte prin mărimea economică și trecutul istoric anterior tranziției, iar Slovenia a fost un caz atipic chiar și la nivelul fostului spațiu iugoslav. Realizarea unui studiu comparativ pentru cele șase țări constituie o noutate nu numai pentru literatura economică românească, ci și pentru cea internațională.

Dispariția economiei centralizate a surprins un gol în literatura economică, însă mai mulți economiști occidentali au acceptat provocarea intelectuală de a descifra căile corecte de urmat de către țările în tranziție. Multiplele aspecte ale tranziției de la reforme economice la elite și valori instituționale au fost studiate, rezultând o serie de lucrări validate de realitate și care puteau fi luate ca bază pentru cercetări ulterioare. O privire cuprinzătoare lipsește însă în literatura economică românească și acesta este al doilea plus pe care îl aduce prezenta lucrare.

Intrate în economia mondială capitalistă, țările central și est-europene se confruntă cu concurența țărilor occidentale, fiind nevoie de decizii curajoase din partea statului pentru spargerea vechilor tipare și efectuarea saltului la un nivel calitativ superior. Succesul în tranziție s-a datorat în mare parte și deschiderii sectorului extern al economiilor și prezenței capitalului străin. Identificarea perspectivelor țărilor central și est-europene în contextul redefinirii relațiilor Est – Vest necesită clarificarea poziției acestora la sfârșitul tranziției și a potențialului de a atinge obiectivul economic pe termen lung – recuperarea decalajului de dezvoltare față de țările vest-europene. Analiza sectorului extern a fost adusă până la nivelul anilor 2005 sau 2006⁴, astfel că lucrarea prezintă rezultate actualizate, ceea ce constituie un plus de cunoaștere față de eventualele cercetări anterioare.

Structura volumului cuprinde cinci capitole destinate 1) strategiilor, elitelor și instituțiilor în procesul de tranziție în țările Europei Centrale și de Est, 2) reformelor structurale și politicilor de stabilizare macroeconomică, 3) comerțului exterior al țărilor Europei Centrale și de Est cu Uniunea Europeană, 4) comerțului exterior al țărilor Europei Centrale și de Est cu țările Comunității Statelor Independente și 5) investițiilor străine directe în țările Europei Centrale și de Est.

⁴ Ultimii ani pentru care au existat date statistice consolidate la momentul încheierii capitolelor destinate comerțului exterior și investițiilor străine directe.

La începutul anilor '90, când a devenit evidentă necesitatea tranziției de la economia socialistă, planificată centralizat, la economia de piață, existau multe lucrări privind trecerea de la capitalism la socialism, dar nu același lucru se putea spune despre posibila evoluție inversă, aceea a restabilirii piețelor în țările cu economie planificată. Nici în literatura occidentală nu fusese analizată, cu mijloacele specifice investigației științifice, o asemenea posibilitate. În fața colapsului politic, deciziile deja presante nu puteau aștepta rezultatul dezbaterilor științifice. În aceste condiții, au existat propuneri timpurii privind strategiile tranziției, care s-au grupat în jurul a două concepții. Acest pas nu a eliminat dificultățile tactice profunde, chiar în condițiile existenței unui consens politic privind ținta reformei economice. În plus, schimbările politice, economice și sociale fundamentale au fost înfăptuite în contextul unei crize economice acute, al lipsei de experiență în gestionarea economiei de piață, al instituțiilor politice fragile, al presiunii reziduale a structurilor puterii comuniste, al reapariției rivalităților istorice și a deselor fisurări etnice.

Țările în tranziție au urmărit trecerea la economia de piață și, mai precis, la economia capitalistă, fără a avea însă, cel puțin la momentul inițial, o clasă capitalistă. În plus, capitalismul era și este un termen generic, iar literatura economică făcea distincție între capitalismul continental și cel anglo-saxon, între cel european și cel asiatic, în baza configurației instituționale și sociale. Existența mai multor capitalisme a născut întrebarea legitimă „cum și ce fel de capitalism se construiește în Europa Centrală și de Est” și dacă nu cumva regiunea constituie un laborator pentru testarea germenilor capitalismului viitorului.

Făcând bilanțul a opt ani de tranziție, economistul polonez Grzegorz Kolodko remarca rolul jucat de interesele particulare ale grupărilor politice, economice și financiare în procesul de decizie privind reformele⁵. Importanța elitelor a fost subliniată și în studii de sociologie⁶. Trecerea la capitalism a însemnat construirea unui sistem social stratificat pe criteriul clasei, în care capitalul economic este dominant, capitalul politic comunist s-a devalorizat, iar rolul capitalului cultural a crescut, favorizând tehnocrația și actorii societății civile, foști disidenți. Schimbarea socială ar putea fi înțeleasă ca un proces de ajustare a traiectoriei indivizilor în societate, iar adaptarea treptată la noile condiții și transformarea prin dependența de cale a fostelor instituții și comportamente au loc simultan.

⁵ Kolodko, Grzegorz, *Ten Years of Postsocialist Transition: the Lessons for Policy Reforms*, The World Bank, Development Economics Research Group, 1998.

⁶ Eyal, Gil, Szelenyi, Ivan, Townsley, Eleanor, *Capitalism fără capitaliști: Noua elită conducătoare din Europa de Est*, Ed. Omega, București, 2001.

Calitatea elitelor a generat în fiecare țară un sistem specific de instituții, formale și informale, care au influențat decisiv cursul reformelor. Economisti de marcă au observat că reformele aplicate în societățile din Europa Centrală și de Est au distrus o mare parte din instituțiile comuniste formale – legi, regulamente, organizații, dar, în același timp, instituțiile informale din perioada comunistă, incluzând relații, norme și reguli de comportare, persistau în diverse măsuri și continuau să dea formă așteptărilor, stimulentei și comportamentelor. Mai mult, noi instituții informale apăreau în paralel cu noile legi și reguli formale. Reformatorii care încercau să definească și să introducă noi instituții formale, trebuiau să înțeleagă că aceste măsuri se vor confrunta și vor interacționa cu reminiscențele vechilor aranjamente și cu instituțiile informale apărute spontan. Toate aceste aspecte – concepții majore de reformă, liniile directoare ale acestora, condițiile inițiale, natura elitelor postcomuniste, instituțiile formale și informale fac obiectul de studiu al **Capitolului I** al lucrării.

Componentele procesului de tranziție au fost stabilite destul de repede prin preluarea unor principii aplicate anterior de Banca Mondială și Fondul Monetar Internațional țărilor în curs de dezvoltare din America Latină. Acestea erau exprimate prin sintagma „Liberalizare, stabilizare, privatizare”, ulterior fiind adăugată a patra componentă, reforma instituțională. O adevărată confruntare între economiști privind viteza cu care aceste reforme *trebuiau* realizate a dus la concluzia că unele componente ale reformei *puteau* fi transpuse în realitate rapid („terapie de șoc”), dar altele treptat („gradualism”). Conținutul reformelor întreprinse de țările ECE este prezentat în **Capitolul II**, în două secțiuni: reforme structurale și politici de stabilizare macroeconomică.

Eliminarea monopolului statului asupra proprietății a constituit o condiție absolut necesară pentru instaurarea mecanismelor pieței, iar crearea unui sector particular în economie a fost considerată “cheia de boltă” a modificărilor sistemului economic. Metodele de creare a sectorului particular, viteza reformei proprietății, procesul de privatizare sunt prezentate în prima parte a secțiunii reforme structurale. Dezvoltarea pieței de capital, o componentă importantă a tranziției, este studiată în partea a doua a secțiunii. Liberalizarea comerțului exterior, a investițiilor străine și reforma instituțională constituie ultimele părți ale primei secțiunii.

La începutul tranziției, anumite guverne au considerat că instituirea mecanismului de piață pentru stabilirea prețurilor se poate face prin liberalizarea rapidă a

prețurilor. Potrivit aprecierilor unor economiști, în unele țări „terapia de șoc” a generat prea mult șoc și prea puțină terapie. Ca urmare, dezechilibrele din economie au necesitat politici de macrostabilizare. Secțiunea a doua a Capitolului II prezintă politicile aplicate de țările central și est-europene pentru diminuarea și controlul inflației.

Politicile de liberalizare și stabilizare au avut ca efect printre altele afectarea aparatului de producție cu care țările ieșiseră din economia socialistă. Atingerea obiectivului dezvoltării durabile a forțat țările ECE să-și deschidă sectorul extern și să se integreze în economia mondială. Comerțul exterior a devenit vital pentru dezvoltarea economică. Contrar unor opinii inițiale, țările ECE au înregistrat o creștere considerabilă a exporturilor lor către piețele dezvoltate, îndeosebi Uniunea Europeană, simultan cu reorientarea de la piețele foștilor parteneri din Consiliul de Ajutor Economic Reciproc.

Întrebarea fundamentală actuală este aceea dacă țările central și est-europene au dobândit în urma reformelor o structură economică care să asigure recuperarea decalajului de dezvoltare și al nivelului de trai al populației. Este evident că pentru aceasta țările în tranziție trebuie să convergă spre structura de producție a țărilor dezvoltate, axată pe mărfuri cu conținut ridicat de tehnologie și capital uman, și care este reflectată, datorită gradului ridicat de deschidere economică, de compoziția comerțului exterior.

Modificările cantitative și calitative în comerțul țărilor Europei Centrale și de Est cu Uniunea Europeană sunt studiate în **Capitolul III** al lucrării. Analiza calitativă a comerțului exterior este efectuată din perspectiva noțiunilor de „avantaj comparativ”, „comerț intra-industrial” și „segmentare internațională a procesului de producție”.

După dispariția CAER-ului și dezmembrarea Uniunii Sovietice, relațiile comerciale între țările ECE și noile țări ale Comunității Statelor Independente s-au diminuat până la nivelul garantat de înzestrarea relativă cu factori de producție și de starea economiilor lor. Țările ECE au înregistrat cu timpul îmbunătățiri în structura exporturilor către Uniunea Europeană și este de presupus că aceste mărfuri noi au început să fie exportate și în țările Comunității Statelor Independente. Verificarea acestei ipoteze are loc în **Capitolul IV** prin intermediul analizei cantitative și calitative.

Volumul comerțului exterior între țările ECE și țările CSI se situează potrivit unor economiști sub nivelul potențial și din această perspectivă posibilitățile de revigorare a schimburilor prezintă un interes deosebit. Aspectul este studiat în ultima parte a Capitolului IV.

Învechirea aparatului de producție și lipsa competitivității economice au fost motivele care au dus la prăbușirea sistemului socialist și au impus tranziția la economia de piață. Modernizarea / re tehnologizarea industriei s-a realizat parțial cu ajutorul investițiilor străine directe (ISD). Importanța și caracteristicile acestui proces sunt studiate în **Capitolul V** al lucrării. Aspectele majore abordate sunt factorii determinanți ai unei investiții străine, caracteristici ale volumului și calității investițiilor străine realizate în țările ECE, efectele ISD asupra economiilor gazdă, relația dintre investițiile străine directe realizate în țările ECE și apariția de noi avantaje comparative în comerțul lor exterior, perspective privind atragerea de noi investiții de către țările ECE.

Lucrarea se menține în limitele perspectivei economice, deși factorii politic și geopolitic pot explica uneori mult mai bine raționalitatea și oportunitatea unor comportamente și decizii guvernamentale. Obiectivul principal este acela de a forma o imagine asupra poziției țărilor central și est-europene în contextul relațiilor cu țările occidentale și țările foste sovietice și de a identifica potențialele căi de evoluție economică.

Volumul se încheie cu un capitol de concluzii generale și bibliografie selectivă.

Capitolul I. Strategii, elite, instituții în procesul de tranziție în țările Europei Centrale și de Est

Introducere

I.1. Strategiile procesului de tranziție în țările Europei Centrale și de Est

- I.1.1. Cauze și caracteristici ale procesului tranziției
- I.1.2. Strategii privind tranziția
- I.1.3. Elemente comune în situația țărilor ECE la începutul tranziției
- I.1.4. Elemente specifice în situația țărilor ECE la începutul tranziției

I.2. Capitalismul, elitele și instituțiile postcomuniste în țările Europei Centrale și de Est

- I.2.1. Considerații teoretice privind capitalismul postcomunist din țările Europei Centrale și de Est
- I.2.2. Elitele postcomuniste ale țărilor Europei Centrale și de Est
- I.2.3. Instituțiile în țările Europei Centrale și de Est

Concluzii

Capitolul I. Strategii, elite, instituții în procesul de tranziție în țările Europei Centrale și de Est

Introducere

Dispariția economiilor socialiste a luat prin surprindere cercurile academice occidentale. La începutul anilor '90, în literatura economică exista un vacuum privind posibilitatea reinstaurării piețelor în țările cu economie planificată, o asemenea ipoteză nefiind studiată cu mijloace științifice. În fața colapsului politic și economic, deciziile deveniseră presante și nu puteau aștepta rezultatul dezbaterilor științifice. În aceste condiții, economiști occidentali și instituțiile financiare mondiale au avansat propuneri, pe baza experienței acumulate în relația cu alte state de pe glob. Contextul transformărilor a fost însă unul extrem de complex, criza economică fiind însoțită de lipsa experienței decidenților naționali, de instituții politice fragile, de prezența sau presiunea reziduală a structurilor puterii comuniste, de reapariția rivalităților istorice etc.

În aceste condiții, greșelile tactice au fost inevitabile. Economiști din regiune⁷ au avansat și ipoteza existenței unei legături între elitele conducătoare nou-apărute și interesele politice, economice și financiare interne și internaționale. Importanța elitelor a fost subliniată

⁷ *”Lipsa succesului politicilor bazate pe consensul Washington se datorează și confuziei între mijloacele politicilor și scopurile lor...Dar, clarificând și distincția între scopuri și mijloace, ar trebui să fie evident celor implicați în cercetarea și elaborarea politicilor economice că o asemenea confuzie nu poate fi explicată doar prin naivitatea și lenea economiștilor și politicienilor. În realitate, aceștia muncesc din greu. Neînțelegerile intelectuale rezultă din antagonismul politic, iar diferențele vizează mai degrabă conflicte de interese decât concepte teoretice și explicații științifice...Desigur au loc și greșeli de politică economică din cauza lipsei experienței, dar cel mai des această confuzie provine din obediența față de un grup particular de interese sau “școală teoretică”, care se întâmplă să fie și lobbști ideologici și politici. Dar problema este și mai complexă pentru că, dincolo de controversele intelectuale, sunt implicate și interese politice, economice și financiare diferite. Altminteri ar fi greu de explicat de ce politici greșite au continuat să fie aplicate deși era evident că erau greșite.”* Sursa: Kolodko, Grzegorz, *Ten Years of Postsocialist Transition: the Lessons for Policy Reforms*, The World Bank, Development Economics Research Group, 1998.

și în studii de sociologie relevante⁸. Natura și calitatea clasei conducătoare a structurat și sistemul de instituții, formale și informale, care au influențat decisiv cursul reformelor.

Prezentul capitol își propune să ofere o imagine asupra alternativelor și condiționărilor în care au evoluat țările Europei Centrale și de Est în perioada tranziției.

Prima parte prezintă condițiile obiective care au impus abandonarea modelului socialist și strategiile de tranziție la economia capitalistă. Pornind de la constatarea că cele șase țări studiate au înregistrat rezultate diferite în reformarea economiilor și societăților lor, sunt analizați factorii care și-au pus amprenta asupra conținutului și ritmului politicilor aplicate.

Trecerea la economia de piață a însemnat de fapt trecerea la o economie capitalistă, modelul care domină în țările dezvoltate. Partea a doua a capitolului începe cu o incursiune în experiențele anterioare ale țărilor central și est-europene de a construi o societate capitalistă și prezintă sistemele socio-economice care au apărut după anul 1990. Ideea centrală, aceea a existenței unei clase conducătoare promotoare a transformărilor socio-politico-economice, justifică studierea în continuare a compoziției elitelor din țările central și est-europene. Capitolul se încheie cu prezentarea unora din valorile instituționale definiții pentru perioada tranziției.

⁸ “Capitalismul fără capitaliști este o strategie de a crea capitalism de sus în jos. El a fost inventat de elita tehnocrată și managerială cu implicarea noii elite politice și a intelectualilor lideri de opinie”. Sursa: Eyal, Gil, Szelenyi, Ivan, Townsley, Eleanor, *Capitalism fără capitaliști: Noua elită conducătoare din Europa de Est*, Ed. Omega, București, 2001.

I.1. Strategiile procesului de tranziție în țările Europei Centrale și de Est

I.1.1. Cauze și caracteristici ale procesului tranziției

Necesitatea transformării sistemice

La începutul anilor '90 a devenit evidentă necesitatea tranziției de la economia socialistă, planificată centralizat, la economia de piață. Două au fost motivele principale: adâncirea crizei economice în țările blocului socialist și criza din cadrul CAER⁹, evidentă încă de la mijlocul deceniului al IX-lea. În plus, reforma economică a căpătat un stimulent în transformările politice care au cuprins țările central și est-europene și care urmăreau democratizarea politică a societăților lor.

Cele două obiective fundamentale ale tranziției erau deci refacerea structurilor democratice ale societății și ale economiei de piață. S-a subliniat existența unei corespondențe clare între principiile specifice unei democrații și cele ale unei economii concurențiale: autonomia subiecților, suveranitatea legii, refuzul acordării de privilegii discreționare.

Noile structuri și mecanisme, politice și economice, urmau să determine repartizarea drepturilor și obligațiilor între persoane și grupuri sociale, precum și repartizarea puterilor, a resurselor și a veniturilor. Statul era chemat să vegheze la respectarea libertăților individuale și la armonizarea lor cu interesul colectiv. Scopul final îl constituia creșterea prosperității individuale și colective, menținerea ordinii și păcii sociale.

⁹ Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER) a fost înființat la 5 ianuarie 1949, fiind o organizație internațională de colaborare economică între următoarele țări din blocul sovietic: Bulgaria, Cehoslovacia, Polonia, România, Ungaria și URSS. Ulterior, au mai aderat Albania (aprilie 1949), Mongolia (1962), Cuba (1972) și Vietnam (1978). S-a autodizolvat la 28 iunie 1991. Sursa: *Dicționar de relații economice internaționale*, Editori coordonatori: G. Marin și Al. Puiu. București, Editura Enciclopedică, 1993.

Criza economiilor planificate centralizat

Deși în primele două decenii de organizare socialistă a economiilor țărilor din Europa Centrală și de Est (ECE) a părut că acestea sunt eficiente, treptat a devenit tot mai evident decalajul față de economiile capitaliste. Cauzele acestei situații rezidă în alocarea ineficientă a resurselor economice și umane, care a condus la supradimensionarea unor ramuri sau sectoare economice și la neglijarea altora, în creșterea decalajului tehnologic față de Vest, în crearea unor structuri administrative și manageriale incompetente și supradimensionate, în egalizarea veniturilor populației, în lipsa libertății și a inițiativei economice, a stimulentelelor pentru inovație.

Extinderea industrializării economiilor țărilor socialiste nu numai că nu a contribuit la înscrierea avantajoasă în diviziunea internațională a muncii, ci s-a realizat pe seama secătuirii resurselor agricole și a inhibării dezvoltării serviciilor.

Dezvoltarea sectoarelor producătoare de mijloace de producție, în majoritatea lor industrii energofage, a condus la profiluri industriale deformate, în disonanță atât cu avantajele comparative reale ale țărilor, cât și cu dinamica evoluțiilor tehnice și a cererii pe plan mondial. În plus, costurile acestei politici erau din ce în ce mai mari: risipă de resurse, acumularea de stocuri de produse nevandabile, creșterea facturilor externe pentru energie și materii prime, deteriorarea continuă a mediului ambiant etc.

Concomitent cu criza de sistem a economiilor socialiste, la mijlocul anilor '80 s-a manifestat și criza Consiliului de Ajutor Economic Reciproc – ineficiența majorității formelor de colaborare interstatale.

Două din țările studiate, Ungaria și Polonia, au experimentat în perioada 1968 – 1989 reforme economice parțiale, în sensul descentralizării economiilor lor (creșterea autonomiei întreprinderilor, liberalizarea parțială a prețurilor, flexibilizarea sistemului de alocare a valutei etc.). Deși aceste tentative nu au îmbunătățit în mod vizibil performanțele economice de ansamblu, ele au modelat mentalitățile și comportamentele economice ale populației, pregătindu-le pentru o economie concurențială. Chiar efectele negative (de exemplu, liberalizarea prețurilor în Polonia a condus la hiperinflație) au susținut logic implementarea hotărâtă a unor măsuri dure de macrostabilizare la începutul tranziției.

În concluzie, cauzele crizei se aflau în rigiditatea și disfuncționalitățile sistemului economic socialist.

I.1.2. Strategii privind tranziția

Prăbușirea bruscă a socialismului în Europa Centrală și de Est a surprins un gol în literatura economică. Deși existau multe lucrări privind trecerea de la capitalism la socialism, nu același lucru se putea spune despre posibila evoluție inversă, aceea a restabilirii piețelor în țările cu economie planificată. Nici în literatura occidentală nu a fost analizată, cu mijloacele specifice investigației științifice, o asemenea posibilitate.

În fața colapsului politic, deciziile deja presante nu puteau aștepta rezultatul dezbaterilor științifice. În aceste condiții, *propunerile timpurii* privind strategiile tranziției s-au grupat în jurul a două concepții. Prima din cele două școli a văzut *tranziția ca pe un proces amplificat al problemelor de ajustare structurală* întâlnite pretutindeni în economiile de piață. În consecință, se aștepta ca măsurile aplicate acestor economii – liberalizare rapidă și cuprinzătoare a prețurilor și comerțului, convertibilitatea contului curent însoțită de un regim de schimb fix, politici monetare și fiscale restrictive, înlăturarea distorsiunilor pieței – să vindece bolile tranziției.

Etichetată ca “*big-bang*” sau “*radicală*”, această abordare a dominat dezbaterile inițială privind tranziția. Printre adepții acestei concepții s-au numărat Lipton și Sachs, implicați în procesul de reformă poloneză și rusă. Viziuni similare au avut Klaus – “*Cele 10 comandamente*”¹⁰ și Balcerowicz¹¹ și Balcerowicz și Gelb¹². Dincolo de argumentele

¹⁰ Cele 10 comandamente exprimate de Vaclav Klaus în 1993 cu ocazia unei reuniuni la Viena sunt: 1) reformele în țările post-comuniste sunt rezultatul unui proces social și politic complex și, prin urmare, nu pot fi planificate sau implementate prin inginerii sociale de o persoană sau instituție; 2) rolul ajutorului extern este marginal; 3) un șoc economic, sub forma căderii producției, este inevitabil; 4) acțiuni hotărâte sunt necesare pentru a impune o politică macroeconomică restrictivă, a liberaliza prețurile și comerțul exterior și pentru a iniția procesul de privatizare; 5) politica macroeconomică restrictivă trebuie susținută; 6) prețurile rezultate în urma liberalizării trebuie apărute și menținute cu orice preț; 7) restructurarea economică necesită o privatizare extinsă; 8) costurile transformării trebuie distribuite cât mai larg; 9) o transformare de succes necesită deschiderea piețelor externe pentru bunuri și libera circulație a persoanelor și ideilor și 10) o transformare de succes necesită politicieni de succes.

¹¹ Balcerowicz, Leszek, *Common Fallacies in the Debate on the Transition to a Market Economy*, Economic Policy 19S: 18-50, 1994 în Wyplosz, Charles, *Ten Years of Transformation: Macroeconomic Lessons*, Graduate Institute of International Studies, Geneva and CEPR, presented at World Bank Annual Bank Conference on Development Economics, Washington, April 28–30, 1999.

¹² Balcerowicz, Leszek, Gelb, Alan, *Macropolicies in Transition to a Market Economy*, Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics, Washington, 1994 în Wolf, Holger, *Transition Strategies: Choices and Outcomes*, Princeton Studies in International Finance, no. 85, 1999.